

Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati, Elazığ 1997, s. 23-41; Ahmet Şerif, *Anadoluda Tanin* (haz. M. Çetin Börekçi), Ankara 1999, I, tür.yer.; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 51-53, 63-64, 80-84; C. E. Farah, "Necip Paşa and the British in Syria 1841-1842", *Ar.Ott.*, II (1970), s. 15-153; Yücel Özka-ya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1970), s. 369-385; a.m.f., "Kaymakam", *DİA*, XXV, 84; R. B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", *MES*, XXII/2 (1986), s. 150-151; Halil Sahilliođlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı" (trc. Mustafa Öztürk), *TTK Belleten*, LIV/211 (1991), s. 1233-1257; C. K. Neumann, "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri: Merkezî Hükümet, Taşra İdaresi ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *TED*, sy. 16 (1998), s. 69-97; Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de İzmit Mutasarrıflarının Faaliyetleri", a.e., sy. 16 (1998), s. 121-158; Gülden Sarıyıldız, "Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, I/1, İstanbul 2002, s. 251-265; J. Deny, "Sancak", *İA*, X, 186-189; C. V. Findley, "Mutasarrıf", *EI*² (İng.), VII, 774-775; Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, IV, 195-196; Halil İnalçık, "Eyalet", a.e., XI, 549-550.

ALİ FUAT ÖRENÇ

MUTASAVVIF

(المتصوّف)

Tasavvufî hayat tarzını benimseyen ve bu yolla Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi.

II. (VIII.) yüzyılda bazı âbid ve zâhidlere **sûfî** denilmeye başlanmıştır. İlk defa bu sıfatla tanınan kişinin Ebû Hâşim el-Kûfî olduğu kaydedilmektedir. Aynı yüzyılın sonlarına doğru âbid ve zâhidlerin tuttuğu yolu belirtmek için **sûfî** kelimesiyle aynı kökten türeyen **tasavvuf** kelimesinin kullanımı yaygınlık kazanmış, bu yolun mensuplarına genellikle **ehl-i tasavvuf**, bazan da **mutasavvif** adı verilmiştir. İlk **sûfî** müelliflerden Kelâbâzî, eserinin adında geçen "ehl-i tasavvuf mezhebi" ibaresini "tasavvuf yolunu tutanların görüşleri" anlamında kullanmış, bu kullanım tarzı Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Sülemî, Kuşeyrî, Hücûvî gibi diğer **sûfî** müelliflerin eserlerinde de devam etmiştir. Bu müellifler **sûfî** ve **mutasavvif** yanı sıra aynı mânada **fakîr**, **garîb**, **sâih** gibi kelimeler de kullanmışlar, ancak bunlar arasında **mutasavvif** yaygınlık kazanmıştır. İlk dönemlerde **mutasavvif** kelimesine temas edilmeyip daha çok **sûfî** ve **tasavvuf** kelimeleri üzerinde durulmuştur. Bu devirlerde **mutasavvif** **sûfî** ile eş anlamlı kabul edilirken daha son-

raları ikisi arasında fark görülmeye başlanmış, **sûfî** "Hakk'ın yakınlığını kazanan kimse", **mutasavvif** ise "Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi" olarak tanımlanmıştır (Hücûvî, s. 115). Hücûvî **sûfî** ile **mutasavvif** bu şekilde birbirinden ayırt ettikten sonra ayrıca **mutasavvif**ten bahseder. Ona göre **mutasavvif**, **tasavvuf** yoluna inanmadığı halde mevki ve itibar sahibi olmak için **mutasavvifa** benzemeye ve **tasavvufu** bir çıkar aracı olarak kullanmaya çalışan kişidir. **Sûfîler** **tasavvuf** yoluna inanan ve ehline yakınlık duyan, onların hayat tarzına özenen kişileri, "Bir kavme benzeyen onlardandır" hadisine işaretler (Ebû Dâvûd, "Libâs", 4) bir bakıma **mutasavvif** saymış ve onlara "müteşebbih" adını vermişlerdir. Şehâbeddin es-Sühreverdî **müteşebbihin** iman sahibi, **mutasavvifin** imanı birlikte ilim sahibi, **sûfinin** ilim ve iman yanında ayrıca zevk sahibi olduğunu söyler. Ona göre **tasavvuf** yolunun iyi ve doğru bir yol olduğuna inanmak bir mertebedir. Bu mertebede bulunan kişiye **müteşebbih** denir. **Müteşebbihin** bu yola girip Hakk'ın yakınlığına ermek için çabalaması gerekir; o zaman **mutasavvif** mertebesine yükselebilir. İman ve amelin semerelerini devşirip ilâhî huzura ermenin zevkini yaşamak ise **sûfinin** mertebesidir. **Müteşebbihin** mücahede, **mutasavvif** murakabe, **sûfî** müşahede sahibidir ('*Avârifü'l-ma'ârif*, s. 49-53).

Biri Irak'ta, diğeri Horasan'da eş zamanlı olarak ortaya çıkan **tasavvuf**la **Melâmetîlik** ve **mutasavvif**la **Melâmetî** arasındaki farklar da kaynaklarda belirtilmiştir. **Melâmetîler** ihlâsı gerçekleştirilmeye ve riyadan uzaklaşmaya önem verir; bundan dolayı hırka, farklı kıyafet ve semâ üzerinde durmaz, sıradan bir mümin gibi yaşamayı esas alırlar. **Mutasavvifler** da ihlâsa ve riyadan kaçınmaya önem vermekle beraber ihlâsı ve riyayı **Melâmetîler**'den farklı algılar ve yorumlarlar. **Mutasavviflara** göre sâlik nefsinden o kadar çok fâni ve Hak'ta o kadar çok bâki olmalıdır ki aklına Hak'tan başka hiçbir şey, hatta kendi varlığı bile gelmemelidir. Böyle bir şuur ve idrak halinde bulunan kişide halk ve mâsivâ (Hakk'ın gayri) bulunmayacağından riyâ da söz konusu olmaz. Genellikle **tasavvufî** kaynaklarda **Melâmetîler** muhlis (ihlâsa eren), **mutasavvifler** ise muhlas (ihlâsa erdirilen) olarak tanımlanmıştır. Bu iki kelime Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir (el-Bakara 2/139; es-Sâffât 37/40, 44, 128, 160, 169; ez-Zümer 39/2, 11, 14). **Mutasavvifler**, kendi konumlarını bu şekilde açıklayarak Me-

lâmetîler'in karşı olduğu hırka, taç, semâ, toplu zikir ve bunlarla ilgili âdâb ve erkânın riyâ vesilesi olmayacağını savunmuşlardır. Gaffil âlimlerin yanında cahil **mutasavvifların** da bulunduğunu belirten **sûfîler** bunların **tasavvuf** yoluna vereceği zararlara da dikkat çekmişler, samimi bile olsa cahil **mutasavvif**tan hayır gelmeyeceğini özellikle vurgulamışlardır.

Dünyevî ve maddî maksatlarla **mutasavvif** görünenlerin dışında başka bir din veya mezhebe yahut herhangi bir ilhâd hareketine mensup olduğu halde **mutasavvif** gibi davranan kimseler de vardır. **Sûfî** müellifler **mülhid** dedikleri bu tür kişilere dikkat çekmişlerdir. Meselâ Hücûvî, dönemindeki on iki **tasavvuf** hareketinden ikisinin kabul edilemez olduğuna işaret ederek **tasavvuf** ehlini uyarmıştır. Gazzâlî de hayat tarzları İslâm'la uyuşmayan, fakat kendilerini **mutasavvif** olarak adlandıran birtakım zümrelerden bahseder (*İhyâ*², III, 393). Şer'î hükümler çerçevesinde yaşanan mânevî ve dinî hayat tarzına **tasavvuf**, bu hayatı yaşayanlara **mutasavvif** denilmekle birlikte şer'î hükümlere uymaları söz konusu olmaksızın kendilerini **tasavvufî** inanış, düşünüş ve duyuş şekline nisbet eden herkese geniş anlamda **mutasavvif**, tuttukları yola da **tasavvuf** adı verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Libâs", 4; Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 53-54; Serrâc, *el-Lüma*², s. 45, 516; Sülemî, *Tabakât*, s. 113, 467; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 77; Hücûvî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 115-116, 180; Herevî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, Tahran 1351, s. 6-10; Gazzâlî, *İhyâ*², III, 393; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Ğunye li-tâlibi tarîkı'l-hak*, Kahire 1288, II, 13, 21; Sühreverdî, '*Avârifü'l-ma'ârif*, Kahire 1939, s. 49-53, 54-65; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, II, 352; III, 44; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 14-15.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MU'TASIM et-TÜCİBÎ

(المتصم التجیبی)

Ebû Yahyâ el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Ma'n b. Muhammed b. Ahmed b. Sumâdih et-Tücibî (ö. 484/1091)

Meriye hükümdarı
(1051-1091).

429'da (1038) doğdu. Babası, mülükü't-tavâiften Tücibîler'in Meriye'de (Almeria) Benî Sumâdih kolunu kuran Ma'n b. Sumâdih et-Tücibî'dir (1042-1051). Dedesi, Endülüs Emevî hâcibi İbn Ebû Âmir el-

MU'TASIM et-TÜCİBÎ

Mansûr'un kumandanlarından Veşka (Huesca) Valisi Muhammed b. Ahmed b. Sumâdîh et-Tücbî idi. Babasının ölümü üzerine Mu'tasım-Billâh lakabıyla amcası Ebû Utbe İbn Sumâdîh'in üç yıl süren nâibliği altında tahta çıktı. Bastırdığı sikkelerde Vâsiq-Billâh ve Reşîd lakaplarını da kullanan Mu'tasım'ın kırk yıl devam eden melikliği komşularıyla mücadele içinde geçti. Saltanatının ilk yıllarında Gırnata'nın (Granada) Zîrî Hükümdarı Bâdis b. Habbûs ile babası zamanındaki dostane ilişkileri sürdürdü. Dayısı Belensiye Meliki Abdülazîz b. Ebû Âmir'in Lûrka (Lorca) hâkimi İbn Şebîb isyan etti (443/1051). Mu'tasım bu isyanı bastırıp topraklarına tekrar sahip oldu. Abdülazîz'den sonra oğlu Abdülmelik el-Muzaffer ile mücadeleye devam eden Mu'tasım, Bâdis'in yardımıyla onun üzerine yürüdüye de bir başarı kazanamadı (452/1060). Ardından Gırnata'yı istilâ etmeye niyetlendi; ancak bunu da başaramadı. O tarihte Lûrka, Ceyyân (Jaen) ve Beyyâse de (Baeza) Meriye Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bâdis'in ölümünden sonra torunu Abdullah b. Bulukkîn ile savaşmaya başlayan Mu'tasım nihayet onunla bir anlaşmaya vardı. Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn Endülü'se geçtiğinde (483/1090) Mu'tasım artık yaşlandığı için oğlu Muizzüddeve ile Yûsuf b. Tâşfîn'e kıymetli hediyeler ve ordusuna yardımcı bir birlik gönderdi; bu askerler Zellâka savaşına (479/1086) ve Aledo kuşatmasına katıldı.

Cömertliğiyle meşhur olan Mu'tasım Endülü'sün her tarafından Meriye'ye gelen âlim, edip ve şairleri himaye eder, onlara sarayında ilgi gösterip ihsanlarda bulunurdu. Bunlar arasında şair İbn Ubâde, İbn Şeref, Es'ad b. Billîta, İbnü's-Şehîd, coğrafyacı İbnü'd-Delâi el-Uzrî ve Ebû Ubeyd el-Bekrî sayılabilir. Kendisi gibi oğulları Muizzüddeve, Refiuddeve, Reşîdüddeve ve kızı Ümmü'l-Kirâm da devrin ünlü şairlerindendi; yazdıkları şiirlerden bir bölümü çeşitli kaynaklarda yer almıştır. Mu'tasım Meriye'nin imarı için büyük gayret göstermiş, şehre temiz su getirmek amacıyla kanallar açtırmış, çeşitli bina ve saraylar yaptırmıştır. Bunlardan Sumâdihiyye Sarayı'nın çok güzel bir botanik bahçesi vardı. Yûsuf b. Tâşfîn'in büyük bir devlet adamı olarak takdirini kazanan Mu'tasım, ölümünden (22 Rebülevvel 484 / 14 Mayıs 1091) bir süre önce halefi Muizzüddeve'ye işbîliye (Sevilla) Murâbitlar'ın eline geçtiği takdirde Meriye'yi onlara bırakıp Hammâdiler'in hâkimiyetindeki Mağ-

rib topraklarına sığınmasını vasiyet etti ve oğlunun bu vasiyete uyararak üç gemiyle Bicâyeye (Bougie) gitmesi üzerine Benî Sumâdîh hânedanı sona erdi (Ramazan 484 / Ekim-Kasım 1091). Diğer bir rivayete göre ise Mu'tasım hastalığına rağmen şehri kuşatan Murâbit kuvvetlerine şiddetle karşı koymuş, ancak içeri girmelemini önleyememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Delâi, *Terşîf'u'l-ahbâr* (nşr. Abdülazîz el-Ehvânî), Madrid 1965, s. 84-85; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Kalâ'idü'l-İkkyân*, Bulak 1283, s. 47; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahire*, I/2, s. 729-734; İbn Dihye el-Kelbî, *el-Mu'trib* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1993, s. 34 vd.; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ*? (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963-64, II, 81; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 39-45; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, II, 195-198; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 167-168, 174, 192; İbnü'l-Hatib, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 190-192; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, tür.yer.; R. Dozy, *Recherches sur l'histoire et la littérature des arabes d'Espagne*, Leiden 1881, I, 241-274; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party Kings*, Princeton 1985, s. 83, 147; J. A. Tapia, *Almería Musulmana I (711-1172)*, Almería 1986, s. 217-261; J. Bosch Vilá, "al-Mariyya", *EP* (İng.), VI, 576; E. Lévi-Provençal, "Ma'n", *IA*, VII, 273; a.mlf., "Mutasım", a.e., VIII, 749-750; a.mlf., "Tucbiler", a.e., XII/1, s. 479.

JORGE LIROLA

MU'TASIM-BİLLÂH

(المعتصم بالله)

Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî (ö. 227/842)

Abbâsî halifesi (833-842).

Hârûnürreşîd'in Soğd asıllı bir câriyesinden 10 Şâban 180'de (18 Ekim 796) Bağdat'ta dünyaya geldi. 179 (795) yılında doğduğu da rivayet edilir (Taberî, IX, 119). Çocukluk yıllarında gerekli eğitimi alamadığı ve bu sebeple ilim açısından zayıf kaldığı kaydedilmektedir. Kardeşleri Emîn ile Me'mûn arasında cereyan eden iktidar mücadelesi sırasında Bağdat'ta kalıp siyasî hadiselerden uzak durdu. İlk resmî görevi 200 (816) yılında yaptığı hac emirliğidir. Ülkeyi Merv'den yönetip Bağdat'a dönmeyen Me'mûn'a karşı Bağdat'ta halife ilân edilen İbrâhim b. Mehdî'nin emriyle 202'de (817) Mehdî b. Ulvân el-Harûrî liderliğindeki bir Hâricî isyanını bastırdı (a.g.e., VIII, 558). 213 (828) yılında Me'mûn tarafından Mısır ve Suriye valiliğine tayin edildi ve Türkler'den askerî birlikler teşkil et-

mekle görevlendirildi. Başlangıçta Bağdat'ta kalmaya devam eden Mu'tasım, Mısır'da bazı Arap kabilelerinin isyan edip onun gönderdiği âmilî öldürmesi üzerine (Rebûlevvel 214 / Mayıs 829) Mısır'a gitti ve isyanı bastırdıktan sonra Bağdat'a döndü (215/830). Ertesi yıl da Abdûs el-Fihri bazı âmilleri öldürünce Halife Me'mûn bizzat Mısır'a giderek Afşin'in (Haydar b. Kâvûs) yardımıyla isyanı bastırdı (217/832).

Valiliği döneminde Mu'tasım, Halife Me'mûn'un Bizans seferlerine katılarak önemli başarılar elde etti. Onun 216 (831) yılındaki Anadolu seferinde otuz kale fethettiği rivayet edilir (a.g.e., VIII, 625). Mu'tasım, 218 (833) yılındaki Bizans seferi için de geniş hazırlıklar yaptı ve halife ile birlikte yola çıktı. Me'mûn'un Bedendûn (Pozantı) suyu yakınlarında vefat etmesi üzerine (18 Receb 218 / 9 Ağustos 833) bazı kumandanlar oğlu Abbas'a biat etmek istedilerse de özellikle Afşin başta olmak üzere Türk kumandanları Me'mûn'un kardeşi Ebû İshak Muhammed'in halife olmasını istiyordu. Anlaşmazlığın hallinden sonra Abbas b. Me'mûn muhtemelen Türkler'in baskısıyla amcasına biat edince Ebû İshak Muhammed el-Mu'tasım-Billâh unvanıyla halife ilân edildi. Me'mûn'un, daha önce Mu'tasım'ı veliaht tayin ettiğine dair rivayetler şüphe ile karşılanmakta veya böyle bir tayinin Me'mûn'un ölümüne sebep olan hastalığı sırasında Türk kumandanlarının etkisiyle yapıldığı ileri sürülmektedir (Yıldız, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, s. 23).

Mu'tasım-Billâh, siyasî açıdan ortaya çıkabilecek bir istikrarsızlığın önüne geçmek düşüncesiyle Bizans seferine devam etmeyip Bağdat'a döndü (1 Ramazan 218 / 20 Eylül 833) ve başşehirde düzenlenen biat merasimiyle taç giydi. Mu'tasım'ın halife olmasıyla Arap ve İranlı unsurlardan sonra devlet yönetimi Türkler'in eline geçmeye başladı. Câhiz, Türkler'i iyi tanıyan Mu'tasım'ın onlara ihsanda bulunup etrafına topladığını kaydeder (*Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri*, s. 76). Bu olay Türk tarihi açısından da önemlidir. Mu'tasım-Billâh sayesinde Abbâsiler'in hizmetine giren Türk askerleri, Tolunoğulları ve İhşîdiler'in kuruluşunda olduğu gibi Türkler'in kitleler halinde İslâmiyet'e girmesinde de önemli rol oynadı.

Kendisine vezir olarak ilk önce Fazl b. Mervân'ı seçen Mu'tasım-Billâh, geniş yetkiler verdiği vezirin bir süre sonra yüksek miktarda haksız kazanç elde ettiğini öğrenince mallarına el koydu ve onu hapse